EDYTA CHWIEJ

Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

SŁAWOMIR DOROCKI

Instytut Geografii, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

PAWEŁ BRZEGOWY

Instytut Geografii, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

MIĘDZY *MACHISMO* A *MARIANISMO*. KOBIETOBÓJSTWO W CIUDAD JUÁREZ JAKO PRZYKŁAD ŁAMANIA PRAW CZŁOWIEKA WE WSPÓŁCZESNYM MEKSYKU

Resumen

Entre el *machismo* y el *marianismo*. El feminicidio en la Ciudad Juárez como ejemplo de la violación de derechos humanos en el México actual

El presente artículo tiene como propósito presentar una de las formas más vergonzosas de violación de los derechos humanos: la violencia contra las mujeres en México. El modelo histórico de machismo-marianismo, consolidado en el sistema social mexicano actual, asi como el sistema patriarcal de dominación del hombre sobre la mujer que surge de dicho modelo, justifican los actos de violencia física, psicológica, sexual y económica contra la mujer a la vez que impiden la plena igualdad de derechos entre ambos géneros (importante factor determinante en el desarrollo económico de un país). Un ejemplo flagrante del estado de no derecho en que se ha convertido el México contemporáneo son los asesinatos masivos, sobre todo de mujeres, que se han venido produciendo desde 1993 en Ciudad Juárez en el estado de Chihuahua.

Los autores del presente artículo, analizando supuestos de violación de derechos de mujeres durante los últimos veinte años en la Ciudad Juárez, pretenden responder a las siguientes preguntas:¿ En qué medida la violencia y la pasividad de la sociedad mexicana son resultado de dos fenómenos culturales (el machismo y el marianismo)? y ¿por qué las mujeres, con independencia de su edad, siguen siendo el grupo más afectado?

Wstęp

Zamierzeniem artykułu jest prezentacja jednej z najbardziej wstydliwych form łamania praw człowieka w Meksyku – przemocy wobec kobiet. Poprzez utrwalony w systemie społecznym historyczny wzorzec *machismo–marianismo* i wynikający z tego wyraźny patriarchalizm usprawiedliwia się akty przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej i ekonomicznej oraz neguje kwestię pełnego równouprawnienia płci, będącego istotną determinantą rozwoju ekonomicznego państwa. Przedstawione w niniejszym opracowaniu w formie zarysu prowadzone od lat 70. XX wieku działania rządowe mające prowadzić do poprawy sytuacji kobiet należy uznać w wielu przypadkach za poczynania pozorne i niewystarczające. Rażącym przykładem bezprawia pozostają trwające od 1993 roku masowe mordy dokonywane w głównej mierze na kobietach w Ciudad Juárez w stanie Chihuahua, zwanym *ciudad de las mujeres muertas* – „miastem martwych kobiet". Obietnice wyborcze prezydenta Vicente Foxa oraz jego sukcesora Felipe Calderóna, mające ograniczyć spiralę przestępczości, w tym akty kobietobójstwa, pozostały niespełnione, umacniając tym samym stereotyp Meksyku jako kraju z zapaścią systemu bezpieczeństwa narodowego i społecznych nierówności.

Odwołując się do wybranych przykładów łamania praw kobiet we współczesnym Meksyku i przyjmując jako punkt odniesienia wydarzenia w Juárez w ciągu ostatnich dwudziestu lat, autorzy odpowiadają na pytanie: na ile zjawisko przemocy i związanej z nim bierności społecznej stanowi wytwór dwóch kulturowych postaw: *macho* i *marianista* oraz dlaczego to właśnie kobiety, bez względu na kryterium wiekowe, pozostają grupą najczęściej jej doświadczającą? W artykule podjęto również próbę zdefiniowania wyznaczników czyniących z Juárez „światową stolicę zbrodni", a z Meksyku zaś, jak określa go Lidio Néstor Ribeiro Riani – *tierra de machos* („krainy *machos*")[1]. Poprzez analizę literatury naukowej, danych stanowych i danych organizacji pozarządowych poddano ocenie efektywność inicjatyw na rzecz eliminowania z życia publicznego stereotypów opartych na płci oraz poprawy miejsca kobiet w procesach decyzyjnych. Nie jest celem niniejszego studium obrazowanie zjawiska kobietobójstwa pod szczegółowym kątem statystycznym. Nie czynią tego autorzy z braku dostępności źródeł, lecz z przekonania, że cenniejsza poznawczo będzie analiza problemu w aspekcie genezy jego występowania oraz taktyki zapobiegania.

Macho i *marianismo*. Wokół dyskursu o meksykańskim stereotypie płci

Społeczność międzynarodowa zwykła postrzegać Meksyk jako kraj wszechwładnych mężczyzn i uległych kobiet[2]. Zachowanie określane współcześnie terminem *macho* funkcjonowało już w czasach kolonialnych, kiedy to ojciec bądź najstarszy mężczyzna

---

[1] L.N.R. Riani, *Coordenadas Mentales Negativas, Latitud México: Barreras para una Educación Basada en el Aprendizaje*, Plaza y Valdes, México D.F. 2004, s. 99.

[2] D.M. Coerver, S.B. Pasztor, R.M. Buffington, *Mexico: An Encyclopedia of Contemporary Culture and History*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2004, s. 199.

w rodzinie pozostawał głównym decydentem, wymagając pełnego posłuszeństwa, lojalności oraz szacunku współmałżonki i dzieci. W tak ukształtowanym patriarchalnym społeczeństwie mężczyźni ponosili odpowiedzialność za materialne utrzymanie swych rodzin i bliskich krewnych. Niektórzy badacze doszukiwali się prapoczątków zjawiska jeszcze wcześniej w epoce prekolumbijskiej, pośród indiańskiego ludu Mexików (Azteków)[3]. Podejmująca zagadnienie kultury *machismo* Carmen Lugo definiuje ją jako zestaw zachowań, postaw i wartości charakteryzujących się wzmożonym poczuciem męskości i silnym jej eksponowaniem. Postawie tej towarzyszy egzaltacja fizycznej przewagi i brutalnej siły[4]. Machistowska hegemonia ponosi odpowiedzialność za marginalizację innych grup społecznych, w tym mniejszości seksualnych – wyraźnie niewpisujących się w krajobraz „krainy *macho*". Choć pojawienie się u schyłku lat 70. XX wieku pierwszych zorganizowanych wspólnot homoseksualnych stanowiło historyczny przełom w walce z seksizmem[5], to upowszechnione pod koniec lat 30. ubiegłego wieku hasła *macho* i *machista*[6] w Meksyku w dalszym ciągu mają pozytywny wydźwięk, kojarząc się bardziej z narodową dumą niż z kulturowym niebezpieczeństwem. Podobne znaczenie przyjmuje powiązany z nimi rzeczownik *caballerismo*, wyrażający honor, cierpliwość i rzetelność[7]. David Sequeira pojęcie *macho* identyfikuje z trzema postawami: męskością, agresją i despotyzmem[8]. W dalszej części artykułu na przykładzie miasta Juárez zostanie zaprezentowana zależność pomiędzy zjawiskiem przemocy domowej a tradycyjnym modelem rodziny.

Kultura *macho* w wydaniu ortodoksyjnym prowadzi do ograniczenia praw kobiet niemal we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Z badań przeprowadzonych przez meksykański Narodowy Instytut Statystyki i Geografii (*Instituto Nacional de Estadística y Geografía*, INEGI) wynika, że 25% kobiet powyżej 15. roku życia doświadczyło ze strony mężczyzn przemocy w różnej formie[9]. Widoczny jest również wyraźny brak zaufania do zdominowanych przez nich organów wymiaru sprawiedliwości, uznawanych za zbyt zbiurokratyzowane i nieskuteczne w działaniu. Za czynnik umacniający meksykańskie kobietobójstwo przyjmuje się dodatkowo przekazywaną pokoleniowo kulturę ubóstwa (*cultura de la pobreza*). Ludzi w niej egzystujących cechuje wyjątkowa skłonność do patologii społecznych, pobłażliwość wobec przemocy, podejrzliwość w stosunku do policji i rządu oraz silny nacisk na życie w teraźniejszości. Ubóstwo wykształciło własne mechanizmy obronne i strukturę, co stanowi o jego

---

3 B. Dahlgren de Jordán, *Historia de la Religión en Mesoamérica y áreas afines: II Coloquio*, Universidad Nacional Autónoma de México, México D.F. 1990, s. 276.

4 C. Lugo, *Machismo y violencia,* „Nueva Sociedad" 1985, julio/agosto, no 78, s. 42, www.nuso.org (dostęp: 25.03.2013).

5 *Ibidem*, s. 47–48.

6 M.C. Gutmann, *Machismo (and macho)* [w:] M. Flood, J.Kegan Gardiner (eds.), *International Encyclopedia of Men and Masculinities*, Routledge, New York 2007, s. 372.

7 Szersze rozważania nad tą kwestią poczynił: J.B. Torres, *Masculinity and Gender Roles among Puerto Rican Men: Machismo on the U.S. Mainland*, „American Journal of Orthopsychiatry" 1998, vol. 68, Issue 1, s. 16–26.

8 D. Sequeira, *The Machismo and Marianismo Tango*, Dorrance Publishing, Pittsburgh 2009, s. 7.

9 M.L. Fuentes, *Machismo: La inaceptable violencia contra las mujeres*, „Excelsior",17.07.2012, http://www.excelsior.com.mx/2012/07/17/nacional/848152 (dostęp: 25.03.2013).

trwałości[10]. Oscar Lewis, autor tej koncepcji, dowodzi jednak, że meksykańskie *machismo* nie ogranicza się tylko do grup najuboższych, lecz obejmuje swym zasięgiem także inne klasy społeczne[11].

Drugim z czynników wpływającym pośrednio na zjawisko przemocy wobec kobiet jest koncepcja marianizmu (*marianismo*). W przekonaniu Evelyn P. Stevens kobieta jest istotą półboską, moralnie i duchowo silniejszą od mężczyzny[12]. Termin nawiązuje do popularnego w Meksyku kultu maryjnego[13] (na przykład Virgen de Guadalupe), posiadającego szczególnie długą i obficie udokumentowaną historię, w której Maryja, występująca jako wzorzec kobiecości, uosabia cnotliwość i abstynencję seksualną oraz wierność i podporządkowanie mężczyźnie. Upowszechniony przez Kościół katolicki marianizm nie stanowi praktyki religijnej samej w sobie[14], lecz powszechny wzorzec kulturowy, w którym postawę kobiety cechują ofiarność, przywiązanie, poczucie obowiązku oraz moralność obyczajowa[15]. Innym jego przejawem jest znaczna liczba imion kobiecych: Belén, Carmen, Concepción, Consuelo, Dolores, Esperanza, Estrella, Guadalupe, Lourdes, Luz, Mercedes, Nieves, Paz, Pilar, Rosario, Salud, Soledad czy Virginia, odnoszących się do Maryi[16]. Swoisty kanon marianizmu można zreasumować do następujących twierdzeń: społeczne miejsce kobiety określa tradycja; kobieta nie powinna pozostawać osobą niezamężną, powinna wyzbyć się niezależności i prezentowania własnej opinii, nie może traktować swych potrzeb jako najważniejszych, ma zajmować się przede wszystkim domem; pożycie intymne ma służyć prokreacji, nie zaś przyjemności; kobiecie powinny zawsze towarzyszyć duma i zadowolenie z jej męża; nie powinna prosić o pomoc ani dzielić się problemami osobistymi z innymi, zaś co najważniejsze – niewskazane jest, by kobieta próbowała ów porządek zmienić[17].

W przekonaniu badających omawiane zjawisko meksykańska rodzina opiera się na silnej kulturowej relacji *macho–marianismo*[18]. Tym samym wszelkie kompetencje w jej zarządzaniu kobieta przekazuje mężczyźnie, sama zaś ogranicza się do prowadzenia domu i wychowania dzieci – troszcząc się o nie, dba o siebie. Nagrodą matki jest

---

[10] O. Lewis, *The Culture of Poverty*, „Society" 1998, January/February, vol. 35, Issue 2, Springer, s. 7–9.

[11] C. Lugo, *op.cit*., s. 41.

[12] E.P. Stevens, *Marianismo: la otra cara del machismo en Latino-América* [w:] A. Pescatello (ed.), *Female and Male in Latin America. Essays*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1973, s. 91.

[13] V.L. Ruíz, V. Sánchez Korrol, *Latinas in the United States: A Historical Encyclopedia*, Indiana University Press, Bloomington 2006, s. 423.

[14] E.P. Stevens, *op.cit*.

[15] E. Vuola, *La Morenita on Skis: Women's Popular Marian Piety and Feminist Research on Religion* [w:] M. McClintock Fulkerson, Sh. Briggs (eds.), *The Oxford Handbook of Feminist Theology*, Oxford University Press, New York 2011, s. 498.

[16] R.V. Kemper, *Marianismo in Mexico: An Ethnographic Encounter*, http://faculty.smu.edu/rkemper/anth_3311/anth_3311_Kemper_marianismo_in_mexico.htm (dostęp: 25.03.2013).

[17] S.L. Lopez-Morales, *The Etiology of Depression Among Mexican American Girls: A Qualitative Analysis*, ProQuest, Ann Arbor 2008, s. 43.

[18] V. Albores García, *La identidad de género en México* [w:] E. Dallal y Castillo (comp.), *Caminos del desarrollo psicológico, Volumen III: De la identidad de género en México al final de la adolecencia*, Plaza y Valdes, México D.F. 2001, s. 47.

lojalność i wdzięczność dzieci[19]. Utożsamiający siłę i dominację *macho* oraz uległa mu kobieta pozostają zatem ważnymi archetypami meksykańskiej tradycji. Skądinąd kobieta matka otaczana jest dużym szacunkiem i estymą. Wykształcono tym samym zwyczaj, w duchu którego męskie i żeńskie role płciowe oparte na *machismo* lub marianizmie stanowią ideał prawdziwej męskości i kobiecości oraz godny naśladowania model rodziny. W rzeczywistości jednak mężczyzna wykorzystuje swą nadrzędną pozycję do kontrolowania domowników, sprowadzając rolę partnerki do usługodawczyni. *Marianismo* można również potraktować jako sumę pożądanych atrybutów, które kobieta winna posiadać, chcąc uchodzić za społecznie wartościową. *Marianismo* w wersji konserwatywnej postrzega jakąkolwiek aktywność seksualną jako grzech, postulując całkowitą z niej rezygnację, dzieląc kobiety na święte i grzesznice, nie pozostawiwszy miejsca na nic pośrodku[20].

Czy zatem wobec szeroko promowanej we współczesnym Meksyku równości płci *machismo* i *marianismo* mają szansę przetrwać? Z dużym prawdopodobieństwem można udzielić twierdzącej odpowiedzi. Wydaje się, że stereotypy oparte na różnicach płci stanowią jeden z głównych fundamentów meksykańskiej rzeczywistości społecznej. Ponadto społeczeństwo wykazuje silną skłonność do podejmowania zachowań zgodnych z przekonaniami obowiązującymi w jego kulturze. Jak pokazały wyniki badań przeprowadzonych przez Karen T. D'Alonso pośród Latynosów w USA, marianizm może prowadzić do przedkładania przez kobiety obowiązków domowych nad potrzeby zdrowotne, w tym przeważnie aktywność fizyczną[21]. Należy jednak podkreślić, że w ciągu ostatnich dziesięcioleci w wyniku powszechniejszego dostępu kobiet do edukacji, ale także wskutek rosnącej urbanizacji, industrializacji i migracji, obserwuje się tendencję redukcjonistyczną w tradycyjnych wzorcach kulturowych.

Prawa kobiet jako element praw człowieka

Do pierwszych organizacji feministycznych działających w Meksyku należały: założone w 1904 roku w środowisku robotniczym Stowarzyszenie Obrony Kobiet (*Sociedad Protectora de la Mujer*)[22] oraz powstałe niemalże w tym samym czasie Międzynarodowe Stowarzyszenie Kobiet Kosmos (*Sociedad Internacional Femenina Cosmos*)[23]. Intensyfikację działań na rzecz wyzwolenia społecznego, politycznego i ekonomicznego kobiet zapoczątkował koniec I wojny światowej, jednak prawa wyborcze Meksykanki

---

[19] S. LeVine, *Dolor y Alegría: Women and Social Change in Urban Mexico*, University of Wisconsin Press, Madison 1993, s. 204.

[20] M.A. De La Torre, *Hispanic American Religious Cultures. Volume 1: A-M*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2009, s. 348.

[21] K.T. D'Alonzo, *The Influence of Marianismo Beliefs on Physical Activity of Immigrant Latinas*, „Journal of Transcultural Nursing" 2012, vol. 23, no 2, SAGE, s. 124–133, http://tcn.sagepub.com/content/23/2/124.full.pdf+html (dostęp: 25.03.2013).

[22] A. Macías, *Contra Viento y Marea: El movimiento feminista en México hasta 1940*, CIESAS, México D.F. 2002, s. 35.

[23] J. Mejía Prieto, *El Reto*, Editorial Diana, México 1982, s. 255.

uzyskały dopiero w 1953 roku[24]. W latach 60. i 70. ubiegłego wieku ruch feministyczny począł nawoływać do walki z przemocą wobec kobiet, bronił prawa do aborcji, domagając się wygenerowania programów planowania rodziny. W 1975 roku obrano Meksyk miejscem obrad Światowej Konferencji w sprawie Kobiet (*Conferencia Mundial de la Mujer*), która wraz z późniejszymi sympozjami odbywającymi się w Kopenhadze (1980) i Nairobi (1985) zaowocowała przyjęciem w 1995 roku tak zwanej Pekińskiej Platformy Działania, traktującej o kompleksowych działaniach w odniesieniu do zjawiska przemocy względem kobiet[25]. Ważnym krokiem mającym poprawić sytuację społeczną Meksykanek, a jednocześnie motywującym do przygotowania i wdrożenia zasady równości płci była reforma konstytucyjna (art. 4) z 1974 roku. Poruszała ona kwestię równorzędnej pozycji kobiet i mężczyzn oraz prawa do swobody decydowania o liczbie posiadanych dzieci[26]. W 1979 roku po raz pierwszy w historii Meksyku na urząd gubernatora (stan Colima) wybrano kobietę – Griseldę Álvarez. Jej sukcesorkami piastującymi ten urząd były Beatriz Paredes (Tlaxcala, 1987–1992), Dulce María Sauri (Yucatán, 1991–1994) oraz Rosario Robles (México D.F., 1999–2000)[27]. Począwszy od lat 60., systematycznie rosła liczba kobiet studiujących na uniwersytetach[28], na rynku pracy oraz obecnych w polityce krajowej. W ciągu ostatnich 20 lat powołano lub zreformowano wiele instytucji publicznych oraz zainicjowano programy na rzecz kobiet i równości płci. Przykładem takiego działania pozostaje uruchomienie w 2001 roku Narodowego Instytutu Kobiet (*Instituto Nacional de las Mujeres,* INMUJERES), przyjmującego za cel bieżące diagnozowanie sytuacji meksykańskich kobiet oraz budowę jedności i porządku publicznego we wszystkich obszarach współistnienia kobiet i mężczyzn[29]. Instytut przyczynił się między innymi do przyjęcia ustawy o równości kobiet i mężczyzn (*La Ley General para la Igualdad entre Mujeres y Hombres*), umacniającej wspomniany art. 4 i nawiązującej do umów międzynarodowych podpisanych przez Meksyk[30]. W ustawie przewidziano powołanie kilku instrumentów mających niwelować i eliminować zjawisko dyskryminacji i przemocy, w tym program Narodo-

---

[24] A.M. Stuven, *Mujer, familia y república* [w:] E. Ayala Mora (comp.), *Historia General de América Latina VII. Los proyectos nacionales latinoamericanos: sus instrumentos y articulación 1870–1930*, Ediciones UNESCO/Editorial Trotta, Paris 2008, s. 509.

[25] L. Cabal, C. Motta, *Más Allá Del Derecho: Justicia y Género en América Latina*, Siglo del Hombre Editores, Bogotá 2006, s. 381–382.

[26] M. de los Ángeles Gastelum Gaxiola, *Legislación mexicana en torno a los derechos de las mujer* [w:] P. Galeana de Valadés (comp.), *Universitarias Latinoamericanas:Liderazgo y Desarrollo*, Universidad Nacional Autónoma de México, México D.F. 1990, s. 99–100.

[27] M.L. Tarrés, *The Political Participation of Women in Contemporary Mexico, 1980–2000* [w:] L. Randall (ed.), *Changing Structure of Mexico: Political, Social, And Economic Prospects*, M.E. Sharpe, New York 2006, s. 421.

[28] Margarita Chorné y Salazar była pierwszą Meksykanką, która w 1887 roku w Escuela de Medicina uzyskała dyplom uczelni wyższej (zob.: F. Miller, *Latin American Women and the Search for Social Justice*, University Press of New England, Hanover 1991, s. 49).

[29] C. Sánchez Mejorada, *Las políticas públicas con perspectiva de género: ¿moda, asistencia social o política publica para lograr la equidad?* [w:] S. Bolos (comp.), *Mujeres y Espacio Público: Construcción y Ejercicio de la Ciudadanía*, Universidad Iberoamericana, México D.F. 2008, s. 224.

[30] A. Acosta León, *Nosotros y los otros... en la frontera sur de México*, Palibrio, Bloomington 2012, s. 98.

wego Systemu na rzecz Równości (*Sistema Nacional para la Igualdad*). Podkreślono konieczność eliminowania z życia publicznego stereotypów opartych na płci, poprawy miejsca kobiet w procesach decyzyjnych (w parlamencie, rządzie, w zarządach wielkich korporacji) oraz zwalczania przemocy warunkowanej płcią[31].

Pomimo czynionych starań na arenie międzynarodowej Meksyk nadal postrzegany jest jako kraj przemocy i społecznych nierówności. Działający przy ONZ Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet wielokrotnie zawracał uwagę na nierozwiązany problem nietolerancji i przemocy wobec kobiet oraz mało zadowalające działania rządu w tym zakresie. Przyjęta w 1979 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Konwencja w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (*Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*, CEDAW), której państwo meksykańskie od 1981 roku pozostaje sygnatariuszem, zobowiązuje do „zmiany społecznych i kulturowych wzorców zachowania mężczyzn i kobiet w celu osiągnięcia likwidacji przesądów i zwyczajów lub innych praktyk, opierających się na przekonaniu o niższości lub wyższości jednej płci albo na stereotypach roli mężczyzny i kobiety"[32] oraz podjęcia w dziedzinie życia politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego niezbędnych kroków dla zapewnienia pełnego rozwoju i awansu kobiet[33]. Obowiązkiem Meksyku jest zatem stanowienie aktów prawnych mających zrównywać status mężczyzn i kobiet oraz respektowanie umów międzynarodowych, które podpisał i ratyfikował[34].

Ciudad Juárez – meksykańska stolica kobietobójstwa

Zlokalizowane w północnym Meksyku w bezpośrednim sąsiedztwie amerykańskiej granicy Ciudad Juárez (1 332 131 mieszkańców w 2010 roku)[35] pozostaje współcześnie niestety klasycznym przykładem meksykańskiego problemu dotyczącego łamania praw człowieka, w szczególności zaś przemocy wobec kobiet. Składające się na codzienność

---

[31] *La Ley General para la Igualdad entre Mujeres y Hombres*. ¡Conócela!, Instituto Nacional de las Mujeres, México 2007, s. 16–17, http://www.utim.edu.mx/madig/derechos/docs/ley_general_para_la_Igualdad.pdf (dostęp: 25.03.2013).

[32] Art. 5 a) Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet z 18 grudnia 1979 roku.

[33] Art. 3., *ibidem*.

[34] Pośród najważniejszych z nich wspomnieć należy Międzynarodową Konwencję o Zwalczaniu Handlu Kobietami i Dziećmi z 1921 roku, Powszechną Deklarację Praw Człowieka z 1948 roku, Konwencję o Prawach Politycznych Kobiet z 1957 roku, Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka z 1966 roku, Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z 1984 roku wraz z protokołem fakultatywnym do niej z 2002 roku oraz Międzyamerykańską Konwencję o Zapobieganiu, Karaniu i Eliminacji Przemocy wobec kobiet z 1994 roku. Należy również zwrócić uwagę na następujące sprawozdania: *Uwzględnienie Podstawowych praw kobiet i podejścia opartego na równości kobiet i mężczyzn: przemoc wobec kobiet* z 2006 roku oraz *Prawa kobiet w Ciudad Juárez (Meksyk): prawo do życia bez przemocy ani dyskryminacji* z 2003 roku.

[35] Instituto Nacional de Estadística y Geografía (INEG), Juárez, Chihuahua, http://www3.inegi.org.mx/sistemas/mexicocifras/default.aspx?e=08 (dostęp: 25.03.2013).

krajowej „stolicy zbrodni" zabójstwa, narkobiznesowe porachunki, przerzuty nielegalnych imigrantów oraz porwania skutkują utratą poczucia bezpieczeństwa i wzrostem aspołecznych zachowań. Zgodnie z wyliczeniami władz stanu Chihuahua tylko w 2010 roku w mieście zamordowano 3111 osób, a zaledwie w niespełna 20% przypadków wskazano i ukarano winnych. W ciągu 40 pierwszych dni 2011 roku dokonywano średnio ośmiu mordów dziennie, zaś w połowie lutego w czasie 72 godzin zginęły 53 osoby. Z badania przeprowadzonego przez Universidad Autónoma de Ciudad Juárez (UACJ) wynika, że w 2012 roku w wyniku praktykowanego kobietobójstwa niemal 8 500 dzieci straciło swoje matki[36]. Owa sytuacja wzmaga dyskomfort psychiczny i ogranicza aktywność życiową lokalnej populacji. Geograficzna lokalizacja Juárez sprzyja wymianie handlowej, lecz na nieszczęście umacnia również przygraniczną prostytucję, przemyt kokainy oraz pedofilię. Dodatkowo na niebezpieczny charakter miasta wpływa obecność zróżnicowanej kulturowo ludności, działalność karteli przestępczych i niestabilność zatrudnienia.

Głównym źródłem utrzymania mieszkańców miasta są liczne wyspecjalizowane w podwykonawstwie fabryki (*maquiladoras*), będące pryncypialnym czynnikiem rozwoju gospodarczego ośrodka[37]. Ponieważ w przypadku Juárez pozostają one najważniejszym pracodawcą większości zatrudnionych tam kobiet, w dalszej części opracowania zaprezentowano pozytywne i negatywne skutki ich obecności, zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i społecznym.

Na lokowanie w tej części Meksyku wielkich fabryk-montowni wpłynął w pierwszej kolejności zainicjowany w 1961 roku w okresie prezydentury Adolfa Lópeza Mateosa rządowy plan *Programa Nacional Fronterizo* (Pronaf), przyjmujący za cel ożywienie przygranicznego przemysłu w porozumieniu ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki oraz Gwatemalą[38]. Zamierzeniem podjętej misji kierowanej przez Antonia J. Bermúdeza była jednak zmiana nie tylko aspektów funkcjonalnych miast, lecz także poniekąd i kulturowych. Przebiegająca od Oceanu Spokojnego na zachodzie po Zatokę Meksykańską na wschodzie długa na 2 597 km granica (*la línea*) oddzielająca Meksyk od USA obejmuje sześć stanów: Baja California (Kalifornia Dolna), Sonora, Chihuahua, Coahuila, Nuevo León oraz Tamaulipas[39]. Zgodnie z wyliczeniami Jorge A. Bustamante w grudniu 1961 roku w wytyczonej strefie działało 12 obiektów z ponad 3 000 pracowników. W 1971 roku było ich już 209 z 20 000 zatrudnionych[40]. Największymi beneficjentami programu, obok miasta Juárez, gdzie pierwsze *maquilas*

---

[36] J.P. Sullivan, C. Rosales, *Ciudad Juárez and Mexico's „Narco-Culture" Threat*, „Mexican Information and Research Associates", 28.02.2011, http://mexidata.info/id2952.html (dostęp: 25.03.2013).

[37] Szersze studium poświęcone wpływowi *maquiladoras* na prawa człowieka zawiera praca D.E. Lee, E.J. Lee, *Human Rights and the Ethics of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 159–198.

[38] A.W. Meade, *Origen de Mexicali*, Universidad Autónoma de Baja California, Mexicali 1971, s. 153.

[39] V.L. Urquidi, S. Méndez Villarreal, *Importancia económica de la zona fronteriza del norte de México*, „Foro Internacional" 1975, Oct.–Dec., vol. 16, no 2 (62), El Colegio De México, México D.F., s. 150.

[40] J.A. Bustamante, *El Programa Fronterizo de Maquiladoras: observaciones para una evaluación*, vol. 16, no 2 (62), Oct.–Dec., El Colegio De México, México D.F. 1975, s. 183.

założono w 1966 roku[41], pozostawały inne ośrodki północy: Tijuana i Mexicali (Baja California), Heroica Nogales (Sonora), Reynosa, Matamoros (Tamaulipas) oraz Piedras Negras (Coahuila). Pośród priorytetowych założeń Pronaf szczególną uwagę zwrócono na podniesienie standardu życia mieszkańców obszarów granicznych, tworzenie nowych przedsiębiorstw przemysłowych, ożywienie ruchu turystycznego oraz promocję regionalnej produkcji artystycznej i rzemieślniczej[42]. Działania te były jednak niewystarczające i, jak pokazało badanie przeprowadzone po 2001 roku przez El Colegio de la Frontera Norte, nawet kilka dekad później stan dróg i autostrad prowadzących do przejść granicznych pozostawiał wiele do życzenia, zaś współczesna infrastruktura na przejściach granicznych USA–Meksyk jest nieadekwatna do natężenia ruchu[43].

Drugim istotnym czynnikiem rozwoju ośrodków przygranicznych był uruchomiony w 1965 roku Program Industrializacji Granicznej (*Programa Industrial Fronterizo*, PIF), wprowadzający szereg ulg podatkowych dla inwestorów zagranicznych, którzy w znacznym stopniu rozbudowali przemysł montowniczy miast granicznych Meksyku. Zainicjowanie PIF stanowiło odpowiedź na fiasko programu Bracero, co wiązało się z koniecznością zagwarantowania zatrudnienia dla pracowników powracających do ojczyzny, w szczególności w kontekście wysokiego bezrobocia sięgającego 40––50% w wybranych ośrodkach zurbanizowanych przygranicza. Bezcłowy i okresowy przywóz towarów, surowców i maszyn wzmagał transfer technologiczny. Z czasem poszczególne fabryki poczęły również odpowiadać za zróżnicowaną działalność produkcyjną[44]. Zbliżona wartość peso wobec dolara w perspektywie kosztów pracy czyniła jednakże „ideę *maquilas*" początkowo mało pociągającą. Dopiero trudności ekonomiczne lat 70. sprawiły, że Meksyk stał się atrakcyjnym miejscem pod inwestycje zagraniczne, zaś od początku lat 80. przemysł montowniczy doświadczył znaczącego wzrostu. Nastąpiła wyraźna generacja nowych miejsc pracy oraz industrializacja strefy granicznej. Przyjęty przez rząd meksykański w 1980 roku pięcioletni plan ożywienia narodowej gospodarki stanowił kolejny czynnik przyciągający zagranicznych inwestorów. Amerykańskie firmy produkcyjne otrzymały sposobność posiadania i prowadzenia zakładów oraz wykorzystywania meksykańskiej siły roboczej do składania produktów.

Wziąwszy pod uwagę, że obowiązkiem strony amerykańskiej było wypłacanie Meksykowi tylko wartości dodanej, PIF już w latach 60. poddano krytyce. Powołując się na przykład stanu Baja California, można zauważyć, że nadrzędnym celem rozwoju gospodarczego przygranicza było wzmocnienie istniejących i tworzenie nowych

---

[41] D. La Botz, *Mask of Democracy: Labor Suppression in Mexico Today*, South End Press, Boston 1992, s. 172.

[42] J.L.E. García, *Adios al PRONAF*, „La Palabra.com", 10.04.2009, http://esp.mexico.org/lapalabra/una/38489/adios-al-pronaf (dostęp: 25.03.2013); D. Piñera Ramírez, *Vision histórica de la Frontera Norte de México. Tomo VI : La Frontera en Nuestros Dias*, Universidad Autónoma de Baja California, Mexicali 1994, s. 96.

[43] Ch. Bronk, T. Payan, *Developing the U.S.-Mexico Border Region for a Prosperous and Secure Relationship. Managing the U.S.-Mexico Border: Human Security and Technology*, The James A. Baker III Institute for Public Policy, Rice University, Houston 2009, s. 13.

[44] J. McNamara, *Roots of the Maquila Program*, 2004, s. 1–2, http://www.mcallenedc.org/resources/roots-of-maquila.pdf (dostęp: 25.03.2013).

maquiladoras[45]. Umocnienie ich pozycji przyniosło podpisanie w 1992 roku umowy o Północnoamerykańskim Układzie Wolnego Handlu (NAFTA), która weszła w życie 1 stycznia 1994 roku. Powołanie NAFTA uczyniło z państwa meksykańskiego podręcznego i przystępnego partnera handlowego USA i Kanady, sam układ zaś traktowano jako wybawienie dla narodowej ekonomii[46]. Jak podkreśla Mirosław Wójtowicz, liberalizacja polityki handlowej wraz z postępującą prywatyzacją spowodowały w pierwszej połowie lat 90. ożywiony wzrost wielkości produkcji[47]. Skutkowało to także większym zainteresowaniem przemysłem typu *maquildora* wśród amerykańskich przedsiębiorców. W grudniu roku milenijnego liczba przygranicznych montowni zwiększyła się do 2 500, dając zatrudnienie niemal milionowi osób[48]. Obecność rozlicznych *maquiladoras* oferujących pracę w systemie trójzmianowym i wiążąca się z tym łatwość jej pozyskania uczyniły z Juárez jeden z najważniejszych punktów emigracyjnych w północnym Meksyku. Niektórzy jednak wyrażają przekonanie, że przygraniczny pas stanowi „jeden wielki slums" korupcji, prostytucji, narkotyków i wszelakiej deprawacji[49]. Przeprowadzone badania potwierdziły, że znaczna część zamieszkujących strefę przygraniczną Amerykanów traktuje *la línea* jako rejon bezprawia i realne źródło zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego[50]. Wśród najbardziej kontrowersyjnych kwestii związanych z działalnością *maquiladoras* pozostają wykorzystywanie taniej siły roboczej, niebezpieczne warunki pracy, przypadki molestowania seksualnego oraz rosnące zanieczyszczenie środowiska naturalnego. Nie bacząc na to, że najważniejsze centra *maquilas* stanowią Tijuana oraz Mexicali, obiekty tego typu utożsamiane są przede wszystkim z miastem Juárez.

Za początek zjawiska kobietobójstwa w Juárez przyjmuje się styczeń 1993 roku, gdy znaleziono pierwszą ofiarę, Almę Chavirę Farel[51]. Niemal każde kolejne morderstwo dokonane w ciągu ostatnich dwudziestu lat wiązało się z podobnym okrucieństwem: torturami, gwałtem, bezczeszczeniem zwłok: podpaleniem, zalewaniem beto-

---

[45] Por.: L.M. Niño Contreras, R.A. Arballo Meza, A. Sández Pérez, *Evolución del sector manufacturero bajacaliforniano durante la transición hacia la apertura económica (1975–1993): una perspectiva sistémica*, „Estudios Fronterizos. Nueva Época", vol. 4, no 7, Enero–Junio, Universidad Autónoma de Baja California, Mexicali 2003, s. 87.

[46] G.W. Grayson, S. Logan, *The Executioner's Men: Los Zetas, Rogue Soldiers, Criminal Entrepreneurs, and the Shadow State They Created*, Transaction Publishers, New Brunswick 2012, s. XVI.

[47] M. Wójtowicz, *Wpływ światowego kryzysu gospodarczego na brazylijski i meksykański przemysł samochodowy* [w:] Z. Zioło, M. Borowiec (red.), *Wpływ kryzysu na zachowania przedsiębiorstw oraz przemiany struktur regionalnych*, Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG Nr 17, Komisja Geografii Przemysłu PTG i Instytut Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa–Kraków 2011, s. 129.

[48] S. Lee, *Mexico and the United States*, Marshall Cavendish, New York 2003, s. 90–91.

[49] D.E. Lorey, *The U.S. – Mexican Border in the Twentieth Century: A History of Economic and Social Transformation*, Rowman& Littlefield, Wilmington 1999, s. 5.

[50] T.M. Fullerton Jr, M.P. Barraza de Anda, *Developing the U.S.–Mexico Border Region for a Prosperous and Secure Relationship: Managing Migration Flows*, The James A. Baker III Institute for Public Policy, Rice University, Houston 2009, s. 6.

[51] T. Rodriguez, D. Montané, L. Pulitzer, *Las Hijas de Juarez. Un auténtico relato de asesinatos en serie al sur de la Frontera*, Simon and Schuster, New York 2007, s. 40.

nem, miażdżeniem bądź kamieniowaniem[52]. Wiele ciał w stanie rozkładu, lub tylko samych szkieletów, odkrywano pierwotnie w niedalekim sąsiedztwie *maquilas*. Nawet niekompletnie zachowane ukazywały ogrom zwyrodnienia sprawców i skalę zadanych okaleczeń. Najmłodsza ofiara Brenda Berenier znaleziona w 2003 roku liczyła zaledwie pięć lat. Ciała kobiet określanych zbiorowym terminem „umarłe z Juárez" (*las muertas de Juárez*) odnajdywano w opuszczonych budynkach na obrzeżach miasta: w Lote Bravo i Lomas de Poleo, w górskim regionie Cristo Negro oraz na rozciągającej się bezpośrednio w jego sąsiedztwie pustyni. Profil większości *las muertas* jest podobny – zazwyczaj są to dziewczęta i młode kobiety w wieku 10–35 lat: uczennice, sprzedawczynie, gosposie i bardzo często robotnice *maquiladoras*, pracujące po kilkanaście godzin dziennie – niemal jedna czwarta ofiar pracowała w fabrykach. W głównej mierze na ataki narażone są kobiety kończące zmianę w nocy, powracające do domu zakładowymi autobusami (*rutas*) lub podążające pieszo. Większość z nich zamieszkiwała najuboższe peryferyjne dzielnice miasta zwane *colonias*, pozbawione elektryczności i sieci wodno-kanalizacyjnej, tradycyjnie postrzegane jako tak zwane strefy ryzyka. Scenariusz zaginięcia bywa najczęściej ten sam: kobieta znika po opuszczeniu miejsca pracy, szkoły lub dyskoteki. Nierzadko poszukiwania organizują tylko najbliżsi, rozdając ulotki w supermarketach i na ulicach miasta. Wyspecjalizowaną formą pomocy zbiorowej pozostają grupy *Mosqueteros del desierto* oraz *Los Zorros del desierto*, które w ciągu kolejnych lat odnalazły wiele ciał oraz szczątków, wyręczając w poszukiwaniach zaginionych służby bezpieczeństwa. Według raportu przygotowanego przez specjalną komisję senacką (*Cómision Especial del Senado de la República de México*), w latach 1993–2004 w mieście Juárez zamordowano 593 kobiety, z czego 10% w wieku od 10 do 14 lat, 40% – 15–19 lat, 25% – 20–24 lata, 10% – 25–29 lat, 10% – 30–34 lata, 5% 35 lat i więcej[53]. Zestawienie to jednak wielokrotnie poddawano krytyce, sugerując wątpliwość zaprezentowanych danych uznawanych za niepełne. Meksykańska Krajowa Komisja Praw Człowieka (*Comisión Nacional de los Derechos Humanos*) odnotowała między innymi, że w przypadku 2400 zaginięć nie wszczęto w ogóle postępowań. W przekonaniu miejscowej policji brak ciała oznacza, że nie było zbrodni, nie zachodzi zatem konieczność poszukiwania zabójcy[54]. Najbardziej zauważalnym wyrazem trwającego w Juárez dramatu pozostają liczne różowe krzyże z imionami pomordowanych. Pokaźne ich zgrupowanie na tak zwanym polu bawełny (*campo algodonero*) upamiętnia osiem kobiet, których ciała odnaleziono w listopadzie 2001 roku. Historia owego mordu ukazała szereg zaniedbań na wszystkich etapach prowadzonego dochodzenia, obnażając nieudolność organów ścigania i skalę przygranicznego bezprawia. Do sprawy w 2009 roku odniósł się Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (*Corte Interamericana de Derechos Humanos*, CIDH), oskarżając władze stanu Chihuahua o prowadzenie polityki dyskryminacji wobec kobiet i zarządzając podjęcie szczególnych środków bezpieczeństwa w celu niedopuszczenia do powtórki wydarzeń. Funkcjonariuszom miejscowej policji oraz urzędnikom zarzucono niekompetentność,

---

[52] V.M. Otero Cardenas, *Las muertas de Juárez*, Universidad del Valle de México 2010, s. 3.

[53] *Ibidem*, s. 4–5.

[54] M. Fernandez, J.-Ch. Rampal, *Miasto morderca kobiet,* Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 2007, s. 36.

tolerowanie przestępczości oraz niedbałość w prowadzeniu postępowań. Podkreślono, że od 1993 roku w mieście nastąpił wyraźny wzrost kultury nietolerancji w stosunku do kobiet, co spotęgowało liczbę morderstw, zaś udokumentowane ich przypadki często były motywowane czynnikiem seksualnym. Należy w tym miejscu odnotować, że władze Meksyku zanegowały postawione zarzuty, przedstawiając zjawisko kobietobójstwa[55] (*femicidio*) jako mit[56].

Według założonego w 2001 roku stowarzyszenia „Nasze córki w drodze do domu" (*Nuestras hijas de regreso a casa*), kierowanego przez Mariselę Ortiz i matkę jednej z ofiar Normę Andrade, 80% przypadków przemocy wobec kobiet nie jest w ogóle rejestrowanych. Poważną przeszkodą pozostaje zjawisko wszechobecnej korupcji oraz lekceważenie dowodów biologicznych – materiał genetyczny wysyłany do stolicy stanu nierzadko ginął w drodze. Organizacja zapewnia wsparcie psychologiczne rodzinom, których córki zaginęły, rozpowszechnia raporty na temat sytuacji życiowej kobiet z Chihuahua, aktywnie postuluje na rzecz zmian w stanowym kodeksie karnym, ale przede wszystkim informuje opinię krajową i międzynarodową o bezustannym łamaniu praw człowieka w Meksyku[57]. Przesłanie stowarzyszenia można streścić w jednym zdaniu: *femicidio* to sprawa o charakterze globalnym, przejaw zbrodni przeciwko ludzkości z udziałem międzynarodowej przestępczości zorganizowanej i urzędników państwowych różnego szczebla[58]. Casa Amiga, inne znane stowarzyszenie pozarządowe działające na rzecz kobiet, założone w 1999 roku z inicjatywy Esther Chávez Cano, prowadzi dom pomocy dla kobiet oraz dokumentuje wszystkie przypadki zaginięć i morderstw[59]. Przebywające tymczasowo w ośrodku ofiary przemocy domowej, kazirodztwa i gwałtów otrzymują pomoc psychologiczną, prawną i medyczną. Nierzadko jedyną szansą na rozpoczęcie nowego życia (jego uratowanie) jest ucieczka z Juárez do wiosek pochodzenia, zlokalizowanych najczęściej w stanach południowego Meksyku. Pod adresem towarzystwa wielokrotnie kierowano groźby, których urzeczywistnieniem pozostaje zasztyletowanie jednej z pracownic przed budynkiem głównym. Sprawcą okazał się współmałżonek ofiary, argumentujący swój czyn działaniem w afekcie, spowodowanym faktem samorealizacji zawodowej żony[60]. Za naganne należy uznać stanowisko władz Juárez traktujących działalność powyższych stowarzyszeń jako

---

[55] Kobietobójstwo jest mordem dokonanym na kobiecie, powodowanym pogardą i nienawiścią wobec jej płci. Poprzez „przemoc wobec kobiety" rozumie się każde zachowanie prowadzące do cierpienia fizycznego, seksualnego lub psychicznego, tak w życiu prywatnym, jak i publicznym. Karanie i eliminowanie takich zachowań stanowi obowiązek i priorytet każdego państwa prawa (art. 1., art. 2. Inter-American Convention on the Prevention, Punishment, and Era-dication of Violence against Women – Convention of Belém do Pará z 9 czerwca 1994 roku).

[56] A.M. Rosas, *Campo Algodonero. Análisis y propuestas para el seguimiento de la sentencia de la Corte Interamericana de Derechos Humanos en contra del Estado Mexiano*, México D.F. 2010, s. 23–24.

[57] A. Gaspar De Alba, G. Guzmán, *Making a Killing. Femicide, Free Trade, and La Frontera*, University of Texas Press, Austin 2010, s. 78–79, 225.

[58] *Nuestras hijas de regreso a casa a.c.,* http://www.mujeresdejuarez.org/ (dostęp: 25.03.2013).

[59] Ch. Bowden, *Murder City: Ciudad Juarez and the Global Economy's New Killing Fields*, Nation Books, New York 2010, s. 65.

[60] M. Fernandez, J.-Ch. Rampal, *op.cit*., s. 171.

wysoce szkodliwą dla wizerunku miasta. W międzynarodowym przekazie medialnym funkcjonuje bowiem ono nie jako rozwojowe centrum gospodarcze, lecz meksykańska stolica zbrodni, co prowadzi do zmniejszania inwestycji w przemyśle montowniczym i odstrasza zagranicznych inwestorów.

Zwrócenie uwagi międzynarodowej opinii publicznej na dramat „umarłych z Juárez" wymusiło na Meksyku w 2011 roku uznanie kobietobójstwa za odrębne przestępstwo zagrożone karą od 40 do 60 lat pozbawienia wolności. W 2007 roku w sprawie *femicidio* w odniesieniu do Meksyku i Ameryki Środkowej wypowiedziała się UE[61]. W przygotowanym sprawozdaniu zwrócono uwagę na wyjątkową brutalność, nieludzkie i poniżające traktowanie kobiet, zauważając, że zajmujące się podwykonawstwem *maquiladoras* pozbawione są środków gwarantujących ochronę pracownic[62]. W odpowiedzi na zarzuty dyrekcja generalna policji w Juárez przygotowała kampanię informacyjną, z której mieszkanki miasta mogły się dowiedzieć, w jaki sposób skutecznie bronić się przed przemocą. W przypadku napaści winny zastosować kluczyki od samochodu (zlekceważono zatem fakt, że przeważająca większość robotnic montowni nie posiadała własnego środka transportu), zaś najskuteczniejszym sposobem uniknięcia agresji seksualnej miało być zwymiotowanie[63].

W poszukiwaniu winnych

Począwszy od 1993 roku, zaprezentowano wiele hipotez dotyczących kobietobójstwa w mieście Juárez. Przyczyny trwającego dramatu upatrywano w: handlu ludzkimi organami; grupach wyspecjalizowanych w realizowaniu filmów pornograficznych, tak zwanych *snuffmovies*, zawierających sceny sadomasochistycznych tortur, gwałtów i zabójstw; działalności sekty satanistycznej uprawiającej popularny w Meksyku kult Santa Muerte (Świętej Śmierci); tak zwanych morderstwach „dla zabawy" (*spree murders*), których sprawcami pozostawać mieli miejscowi notable, czy w końcu w innej formie makabrycznej rozrywki *venadeo*, w której uczestniczyły osoby powiązane z miejscowym narkobiznesem. Prawdziwości powyższych hipotez nigdy w pełni nie zweryfikowano. W rozbieżności obfitują również ustalenia organów ścigania na poziomie lokalnym i federalnym. Przyjęto, że morderców jest przynajmniej kilku, pośród nich mogą być także obywatele USA o korzeniach meksykańskich. Przełomem w prowadzonych śledztwach miało być aresztowanie w 2001 roku dwóch kierowców *rutas* oskarżonych o dokonanie ośmiu zabójstw w tak zwanej sprawie pola bawełny. Víctora Javiera

---

[61] W 1997 roku doszło do podpisania Umowy o Stowarzyszeniu Gospodarczym, Koordynacji Politycznej i Współpracy UE z Meksykiem, która weszła w życie w roku 2000. Ponadto należy wziąć pod uwagę Rezolucję Parlamentu Europejskiego z dnia 11 grudnia 2012 roku w sprawie decyzji Rady dotyczącej zawarcia umowy ustanawiającej stowarzyszenie między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi z jednej strony a Ameryką Centralną z drugiej strony (16395/1/2011 – C7–0182/2012 – 2011/0303(NLE)).

[62] *Sprawozdanie w sprawie zabójstw kobiet (kobietobójstwa) w Ameryce Środkowej i Meksyku oraz roli Unii Europejskiej w zwalczaniu tego zjawiska (2007/2025(INI))*, Komisja Praw Kobiet i Równouprawnienia, 20.09.2007, s. 4-5, http://eur-lex.europa.eu (dostęp: 25.03.2013).

[63] M. Fernandez, J.-Ch. Rampal, *op.cit*., s. 29–30.

García Uribe i Gustava Gonzáleza Meza poddano serii tortur, wymuszając zeznania, w dalszej zaś kolejności, pomimo braku świadków i dowodów rzeczowych, postawiono przed sądem. Warto zaznaczyć, że drugi z domniemanych sprawców zmarł w 2003 roku wskutek nieudanej operacji przepukliny przeprowadzonej w więzieniu, natomiast García Uribe w rok później uznano winnym, skazując na 50 lat pozbawienia wolności i wypłacenie odszkodowania rodzinom pomordowanych[64].

Zarysowane powyżej studium ukazuje poziom deprawacji stanowego systemu sprawiedliwości oraz łatwość łamania fundamentalnych praw człowieka, zważywszy że García Uribe ostatecznie uniewinniono, oczyszczając go z zarzutów. Wysoce niestosowne w tym kontekście pozostają postawy prokurator Suly Ponce i podległych jej funkcjonariuszy, którzy dążąc do zamknięcia śledztwa i uspokojenia opinii publicznej, zastosowali wiele sprzecznych z etyką zawodową metod. Z uwagi na fakt, że Meksyk ratyfikował Powszechną Deklarację Praw Człowieka, za niedopuszczalne uznaje się również stosowanie tortur przez przedstawicieli państwa (a takie zastosowano wobec oskarżonych)[65].

Jest bardzo prawdopodobne, że w znacznym stopniu za akty kobietobójstwa odpowiadają kartele narkotykowe. Bliskość amerykańskiej granicy i wiele milionów potencjalnych nabywców środków odurzających czyni Juárez popularnym miejscem krzyżowania się interesów różnych zorganizowanych grup przestępczych. O skali problemu zaświadcza obecność w mieście licznych punktów dystrybucji narkotyków (*picaderos*), działających za cichym przyzwoleniem policji. W następstwie wypowiedzianej w 2006 roku przez prezydenta Felipe Calderóna wojny z narkobiznesem w dwa lata później do miasta wysłano wojsko, którego zadaniem było opanowanie fali przemocy. Zapoczątkowana akcja zaowocowała zauważalnym od 2011 roku 60% spadkiem morderstw[66]. Walka wojsk rządowych z *los narcos* spowodowała jednak, że jej partycypanci uczestniczą w lokalnym kobietobójstwie, mordując żony i córki swoich wrogów. O utrzymującej się kulturze przemocy wobec kobiet i ich przedmiotowym traktowaniu najlepiej zaświadczają ciała kolejnych ofiar, skrępowane, pozbawione głów, piersi, z okaleczonymi miejscami intymnymi. Zasadne wydaje się zatem pytanie: jak to możliwe, że w państwie prawa, za jakie Meksyk pragnie uchodzić, codzienność potrafi być tak okrutna?

Tym samym to nie stowarzyszenia typu Casa Amiga wpływają na negatywny wizerunek miasta Juárez, jak to niegdyś argumentowano, lecz przede wszystkim atmosfera wojny domowej i nieokiełznana jak dotąd spirala przemocy. Konflikt z kartelami i nastrój ciągłego zagrożenia określany jako *inseguridad* stanowią realne zagrożenie dla rządów cywilnych. Niektóre z karteli, na przykład Cártel del Golfo istniejący od lat 30. ubiegłego wieku, należą do najpotężniejszych ugrupowań kryminalnych na zachodniej

---

[64] M. Meyer, *Mexico Judged by International Court for Impunity on Femicides in Ciudad Juarez*, WOLA, 23.04.2009, http://www.wola.org/news/mexico_judged_by_international_court_for_impunity_on_femicides_in_ciudad_juarez (dostęp: 25.03.2013).

[65] *Sprawozdanie w sprawie zabójstw kobiet*..., *op.cit*., s. 6.

[66] *Ciudad Juárez contra los narcos, no hemos visto ayuda de EEUU*, „Fox News Latino", 28.05.2012, http://latino.foxnews.com/latino/espanol/2012/05/28/ciudad-juarez-contra-los-narcos-no-hemos-visto-ayuda-de-eeuu/ (dostęp: 25.03.2013).

półkuli[67]. Pomimo zapewnień o znacznym osłabieniu narkobiznesu, jakich podczas konferencji w Wiedniu w październiku 2012 roku poświęconej międzynarodowej przestępczości zorganizowanej udzielił ówczesny minister spraw wewnętrznych Meksyku Alejandro Poiré Romero[68], trudno owe wyniki uznać za w pełni satysfakcjonujące, choć bez wątpienia poczynione starania przyniosły pewną stabilizację. Przekraczając kolejne bariery brutalności, zorganizowane grupy przestępcze godzą w stabilność demokracji i negują najbardziej podstawowe z praw człowieka. Pozostają wyrazem zbrojnej rebelii, której celem pierwszorzędnym jest walka z państwem i rozszerzenie strefy wpływów.

Inny alarmujący problem stanowi powoływanie w obrębie poszczególnych karteli specyficznych bojówek składających się z byłych funkcjonariuszy policji lub wojska. Doskonałą tego egzemplifikacją jest działalność kartelu Zetas, znanego z masowych egzekucji, aktów dekapitacji i masakrowania zwłok[69]. Sposobem zastraszania policjantów ze stanów przygranicznych jest włamywanie się na policyjne fale radiowe i podawanie nazwisk funkcjonariuszy mających wkrótce zginąć[70]. Poszczególne grupy walczą nie tylko z państwem, lecz również między sobą. Podejmujący problematykę narkokarteli George W. Grayson utrzymuje, że w Meksyku działają już nie tyle grupy, ile „narkotykowe diaspory" tworzące państwo w państwie[71]. Ich gigantyczne zyski opiewające być może na dziesiątki miliardów dolarów dają sposobność korumpowania władz i efektywnego niszczenia instytucji państwowych. Stany Zjednoczone, które są największym na świecie konsumentem narkotyków, umożliwiają łatwe i nielegalne pozyskiwanie broni palnej. Należy również zauważyć, że oprócz społecznych kosztów przemocy rosną także wydatki w wymiarze gospodarczym. Szacuje się, że wskutek konfliktu z narkoprzestępcami od 2008 roku PKB Meksyku zmniejsza się każdorocznie o 1–1,5%[72].

Jak już wspomniano, kolejną grupą sprawców juareskiego kobietobójstwa pozostają sami policjanci. Demoralizacja służby bezpieczeństwa, przejawiająca się w korupcji wewnętrznej i zewnętrznej oraz we współpracy z kartelami narkotykowymi, wytworzyła wokół niej atmosferę nieufności, a nawet wrogości. Rzeczywiste określenie skali zjawiska stanowi kwestię problematyczną. Nadużycia i wykroczenia dokonywane przez przedstawicieli stanowych organów mundurowych mają pejoratywne skutki społeczne oraz powodują straty ekonomiczne. W powyższym kontekście można wskazać przynajmniej dwa stwierdzone przykłady istnienia wewnątrzpolicyjnych grup przestępczych.

---

[67] J. Gibler, *To Die in Mexico: Dispatches from Inside the Drug War*, City Lights Books, San Francisco 2011, s. 26.

[68] F. Dahl, *Mexico Drug War „Systematically Weakening" Cartels, Says Interior Minister*, Inter-American Security Watch, 18.10.2012, http://interamericansecuritywatch.com/mexico-drug-war-systematically-weakening-cartels-says-interior-minister/ (dostęp: 25.03.2013).

[69] J. Fernandez Menendéz, V. Ronquillo, *De los Maras a los Zetas: los secretos del narcotráfico, de Colombia a Chicago*, Editorial Grijalbo, Random House Mondadori, 2007, s. 283.

[70] R. Emmot, *Mexico Drug Gangs Threaten Cops on Radio, Kill Them*, „Reuters", 6.02.2009, http://www.reuters.com/article/2009/02/06/us-mexico-drugs.html (dostęp: 25.03.2013).

[71] G.W. Grayson, *Mexico: Narco-Violence and a Failed State?*, Transaction Publishers, New Brunswick 2010, s. 55–56.

[72] L. Prados, *México, ante su gran oportunidad*, „El País", 9.12.2012, http://economia.elpais.com/economia/2012/12/07/actualidad/1354912504_673434.html (dostęp: 25.03.2013).

Pierwszą z nich, La Línea, powołali policjanci i agenci policji śledczej współdziałający z płatnymi mordercami celem ochrony handlarzy narkotyków oraz dokonywania wymuszeń i porwań. Tym samym, w przekonaniu Johna P. Sullivana i Samuela Logana, La Línea jest jednostką hybrydową, stanowiącą pomost pomiędzy gangami ulicznymi a wielkimi kartelami, takimi jak Zetas[73]. Drugie podobne stowarzyszenie, zwane La Hermandad, założone przez gen. Artura Durazo Moreno – kierownika stołecznej policji w Ciudad de México w okresie kadencji José Lópeza Portillo – od dziesięcioleci chroni przestępczość zorganizowaną[74].

Przemoc domowa, która niewątpliwie jest kolejnym przykładem łamania praw człowieka[75], stanowi ostatni z analizowanych czynników wpływający bezpośrednio na meksykańskie, w tym juareskie kobietobójstwo. Za jej najważniejsze przejawy przyjmuje się: dręczenie fizyczne (widoczne uszkodzenie ciała, areszt domowy), psychiczne (oszczerstwa, urąganie godności osobistej), ekonomiczne (wykorzystywanie pieniędzy lub innych środków materialnych w celu kontrolowania partnera) bądź seksualne (wymuszanie stosunku płciowego)[76]. Charakterystyczny dla większości przypadków syndrom kobiety bitej prowadzi do bezradności ofiary i zaakceptowania sytuacji jako stanu powszedniego. Przeprowadzone badania potwierdzają, że mężczyźni stosują przemoc wobec kobiet z powodu towarzyszącej im niepewności, obawy przed porzuceniem czy z przeświadczenia o niższości partnerki[77]. Niosąca z sobą przesłanie seksizmu kultura *machismo* jest czynnikiem wpływającym na legitymizację przemocy[78]. Pozostające szczególnym symbolem męskiej dominacji miasto Juárez poprzez wypracowaną w ostatnich dwóch dekadach niesławną reputację może zachęcać do tego typu przestępstw. Należy przypuszczać, że w części spraw wystąpiło zjawisko naśladownictwa zbrodni (*copycat*), w którym wielu gwałtownych mężów lub partnerów, wzorując się na dotychczasowych przykładach *femicidio*, dokonało kolejnych aktów kobietobójstwa. W 2009 roku przemawiający podczas przypadającego na 25 listopada Międzynarodowego Dnia Eliminacji Przemocy wobec Kobiet (*Día Internacional para la Eliminación de la Violencia contra la Mujer*) prezydent Felipe Calderón zauważył, że Juárez niestety nadal stanowi najbardziej charakterystyczny jej przypadek. Za konieczne uznano zwiększenie udziału kobiet w procesach decyzyjnych. Do misji zwalczania nierówności opartych na płci zawezwano wówczas wszystkie szczeble administracji rządowej, pod-

---

[73] J.P. Sullivan, S. Logan, *La Línea: Network, Gang, and Mercenary Army*, „The Counter Terrorist Magazine" 08.04.2011, s. 4, http://www.academia.edu/1123636/La_Linea_Network_gang_and_mercenary_army (dostęp: 25.03.2013).

[74] M. de los Ángeles Sánchez Noriega, *Estado ideal neoliberal y gobierno en México* [w:] G. Arroyo Pichardo (comp.), *México en la dinámica mundial del siglo XXI*, Grupo Editorial Cenzontle, México D.F. 2010, s. 127.

[75] R. Márquez Valdivia, *Violencia intrafamiliar* [w:] P. Galeana (comp.), *Los derechos humanos de las mujeres en México*, Universidad Nacional Autónoma de México, México D.F. 2004, s. 298.

[76] Por.: M.A. Ramírez Solórzano, *Hombres violentos: un estudio antropológico de la violencia masculina*, Plaza y Valdes, México D.F. 2002, s. 85–108.

[77] A. Rosenbaum, D.K. O'Leary, *Marital Violence: Characteristics of Abusive Couple*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology" 1981, vol. 49, no 1, s. 63–69.

[78] F.A.R. Hernández, *Violencia Masculina en el Hogar*, Editorial Pax México, México, D.F. 2000, s. XVII.

kreślając konieczność uchwalenia nowych aktów prawnych eliminujących wszelakie formy dyskryminacji[79].

Pomimo licznych zapewnień o powstrzymaniu kobietobójstwa w Juárez składanych w okresie kadencji prezydentów Vincente Foxa (2000–2006) i Felipe Calderóna (2006–2012), morderstwa nie ustały, zaś problem eskalacji przemocy wobec kobiet szeroko podjęły media międzynarodowe, przyczyniając się do jego nagłośnienia. Prezydent Fox argumentował, że administracja federalna starała się nie interweniować w suwerenność stanu Chihuahua. Bolesna tragedia pomordowanych stała się jednak wyzwaniem dla rządu i Meksyku – dowodził prezydent w przemówieniu z września 2003 roku – stąd konieczność opracowania kompleksowego programu zapobiegania przestępczości i egzekwowania prawa[80]. Kolejną formę rządowego wsparcia miała stanowić reforma Narodowej Rady Bezpieczeństwa Publicznego (*Consejo Nacional de Seguridad Pública*) oraz zaangażowanie oddziałów Policía Federal Preventiva w miastach z najwyższymi wskaźnikami przestępczości, w tym w przygranicznych ośrodkach Juárez i Tijuana. Wspomniano wówczas ponadto o potrzebie zaangażowania krajowych mediów i organizacji obywatelskich w akcję wymierzoną przeciwko kulturze przemocy. Wyraźnie wyeksponowano fakt, że w Meksyku nie ma miejsca na nienawiść i dyskryminację wobec kobiet, zaś demokratyczny charakter państwa wymaga wzmocnienia praworządności, która jest wartością podstawową w systemie ochrony praw człowieka[81]. *Amnesty International* wzmiankowane działania uznała jednak za niewystarczające, oskarżając w 2005 roku Vincente Foxa o ich niezrealizowanie. Z kolei Felipe Calderón w swym ostatnim orędziu podkreślił, że sprawiedliwość i ochrona życia, wolność i uczciwość są początkiem i końcem każdego demokratycznego państwa prawa. Odnosząc się do sprawy z Juárez, zauważył, że w porównaniu z okresem szczytowym skala zabójstw zmalała o 77%, zaś jednym z wyzwań przyszłości pozostaje kreacja kultury praworządności (*cultura de legalidad*)[82]. Czy jednak realizowana przez Calderóna modernizacja instytucji bezpieczeństwa publicznego mogła się dokonać w pełni w ciągu jego sześcioletniej kadencji? Należy przypuszczać, że w przypadku Meksyku proces takowy dopełnić się może raczej w perspektywie długookresowej.

Konkluzje

Meksykańskie zjawisko przemocy wobec kobiet wynika w decydującej mierze z patriarchalnego systemu relacji kulturowych opartych na płci, zgodnie z którym mężczyzna (*macho*) obdarzony atrybutami siły i preponderancji dominuje nad uległą i zależną

---

[79] N. Hernández, *Ciudad Juárez, el caso más emblemático de violencia de género: Felipe Calderón*, „Milenio", 14.12.2009, http://www.milenio.com/cdb/doc/impreso/8688869 (dostęp: 25.03.2013).

[80] *Informes Presidenciales Vicente Fox Quesada*, Dirección de Servicios de Investigación y Análisis, Subdirección Referencia Especializada, México D. F. 2006, s. 157, http://www.diputados.gob.mx/cedia/sia/re/RE-ISS-09-06-19.pdf (dostęp: 25.03.2013).

[81] *Ibidem*, s. 207–209.

[82] *Texto Íntegro Mensaje de Felipe Calderón por Sexto Informe*, „El Universal.mx", 03.09.2012, http://www.eluniversal.com.mx/notas/868097.html (dostęp: 25.03.2013).

od niego kobietą. Sytuacja społeczna wielu dzisiejszych Meksykanek, trafnie określana mianem strasznej rzeczywistości (*una realidad terrible*), jest nie do zaakceptowania, zaś jej zmiana możliwa poprzez modyfikację obowiązujących wzorców kulturowych.

Ograniczenie przemocy domowej nastąpi wraz z obaleniem idei, że kobiety są obywatelkami drugiej (gorszej) kategorii. Do niedawna stosowanie przemocy w stosunku do kobiet i rodziny uznawano w Meksyku za temat tabu. Widoczna od kilku dekad sukcesywna zmiana w sposobie myślenia i uznanie procederu za istotny problem społeczny pozwalają wierzyć w stopniową poprawę sytuacji[83]. Nie ulega wątpliwości, że upowszechnianie idei równości płci poprzez zwiększenie udziału kobiet w politykach publicznych jest jednym z kluczowych czynników prawidłowego rozwoju społecznego i politycznego państwa.

Trwające nieprzerwanie od 1993 roku kobietobójstwo w mieście Juárez jest pogwałceniem zasady państwa prawa, za które Meksyk pragnie uchodzić, i wynika w dużej mierze z wszechobecnej narkokultury, korupcji oraz niedoborów organizacyjnych w systemie policyjno-prokuratorsko-sądowym. Najwięcej przypadków rzeczonego zjawiska notuje się w stanach graniczących z USA, na terytorium z dużą koncentracją zakładów trudniących się podwykonawstwem (*maquiladoras*). Podejmowane przez kolejne rządy starania w zakresie ochrony praw kobiet, głównie w postaci instrumentów prawnych i w ograniczonym stopniu prewencyjnych i doradczych, nie przyniosły jak dotychczas pożądanego efektu. Przemoc przeciwko Meksykankom stanowi ewidentne naruszenie praw człowieka i rzeczywistą przeszkodę w budowie społecznej równości płci, zaś Ciudad Juárez pozostaje wyrazem narodowej hańby.

Bibliografia

Acosta León A., *Nosotros y los otros... en la frontera sur de México*, Palibrio, Bloomington 2012.

Albores García V., *La identidad de género en México* [w:] E. Dallal y Castillo (comp.), *Caminos del desarrollo psicológico, Volumen III: De la identidad de género en México al final de la adolecencia*, Plaza y Valdes, México D.F. 2001, s. 17–81.

Bass Zavala S., Pérez García M.E., Ramírez Muñoz J., *Análisis de las dinámicas de violencia de género y su relación con las condiciones de la vivienda en el poniente de Ciudad Juárez*, Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, Ciudad Juárez 2010.

Bowden Ch., *Murder City: Ciudad Juarez and the Global Economy's New Killing Fields*, Nation Books, New York 2010.

Bronk Ch., Payan T., *Developing the U.S.-Mexico Border Region for a Prosperous and Secure Relationship. Managing the U.S.-Mexico Border: Human Security and Technology*, The James A. Baker III Institute for Public Policy, Rice University, Houston 2009.

Bustamante J.A., *El Programa Fronterizo de Maquiladoras: observaciones para una evaluación*, vol. 16, no 2 (62), (Oct.–Dec.), El Colegio De México, México D.F. 1975, s. 183–204.

Cabal L., Motta C., *Más Allá Del Derecho: Justicia y Género en América Latina*, Siglo del Hombre Editores, Bogotá 2006.

[83] S. Bass Zavala, M.E. Pérez García, J. Ramírez Muñoz, *Análisis de las dinámicas de violencia de género y su relación con las condiciones de la vivienda en el poniente de Ciudad Juárez*, Universidad Autónoma de Ciudad Juárez, Ciudad Juárez 2010, s. 7.

Coerver D.M., Pasztor S.B., Buffington R.M., *Mexico: An Encyclopedia of Contemporary Culture and History*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2004.

Dahl F., *Mexico Drug War „Systematically Weakening" Cartels, Says Interior Minister*, InterAmerican Security Watch, 18.10.2012, http://interamericansecuritywatch.com/mexico-drug--war-systematically-weakening-cartels-says-interior-minister.

Dahlgren De Jordán B., *Historia de la Religión en Mesoamérica y áreas afines: II Coloquio*, Universidad Nacional Autónoma de México, México D.F. 1990.

De Alba A.G., Georgina G., *Making a Killing. Femicide, Free Trade, and La Frontera*, University of Texas Press, Austin 2010.

De La Torre M.A., *Hispanic American Religious Cultures. Volume 1: A-M*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2009.

D'Alonzo K.T., *The Influence of Marianismo Beliefs on Physical Activity of Immigrant Latinas*, „Journal of Transcultural Nursing" 2012, vol. 23, no 2, s. 124–133, http://tcn.sagepub.com/content/23/2/124.full.pdf+html.

Emmot R., *Mexico Drug Gangs Threaten Cops on Radio, Kill Them*, „Reuters", 6.02.2009, http://www.reuters.com/article/2009/02/06/us-mexico-drugs.html.

Fernandez M., Rampal J.-Ch., *Miasto morderca kobiet,* Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 2007.

Fernandez Menendéz J., Ronquillo V., *De los Maras a los Zetas: los secretos del narcotráfico, de Colombia a Chicago*, Editorial Grijalbo, Random House Mondadori 2007.

Fuentes M.L., *Machismo: La inaceptable violencia contra las mujeres*, „Excelsior", 17.07.2012, http://www. excelsior.com.mx/2012/07/17/nacional/848152.

Fullerton Th.M. Jr, de Anda M.P.B., *Developing the U.S.–Mexico Border Region for a Prosperous and Secure Relationship: Managing Migration Flows*, The James A. Baker III Institute for Public Policy, Rice University, Houston 2009.

García J.L.E., *Adios al PRONAF*, „La Palabra.com", 10.04.2009, http://esp.mexico.org/lapalabra/una/38489/adios-al-pronaf.

Gaxiola M. de los Ángeles Gastelum, *Legislación mexicana en torno a los derechos de las mujer* [w:] P.G.de Valadés (comp.), *Universitarias Latinoamericanas:Liderazgo y Desarrollo*, Universidad Nacional Autónoma de México, México D. F. 1990, s. 97–112.

Gibler J., *To Die in Mexico: Dispatches from Inside the Drug war*, City Lights Books, San Francisco 2011.

Grayson G.W., Logan S., *The Executioner's Men: Los Zetas, Rogue Soldiers, Criminal Entrepreneurs, and the Shadow State They Created*, Transaction Publishers, New Brunswick 2012.

Gutmann M.C., *Machismo (and macho)* [w:] M. Flood, J. Kegan Gardiner (eds.), *International Encyclopedia of Men and Masculinities*, Routledge, New York 2007, s. 372.

Hernández F.A.R., *Violencia Masculina en el Hogar*, Editorial Pax México, México D.F. 2000.

Hernández N., *Ciudad Juárez, el caso más emblemático de violencia de género: Felipe Calderón*, „Milenio", 14.12.2009, http://www.milenio.com/cdb/doc/impreso/8688869

Kemper R.V., *Marianismo in Mexico: An Ethnographic Encounter*, http://faculty.smu.edu/rkemper/anth_3311/anth_3311_Kemper_marianismo_in_mexico.htm.

La Botz D., *Mask of Democracy: Labor Suppression in Mexico Today*, South End Press, Boston 1992.

La Ley General para la Igualdad entre Mujeres y Hombres. ¡Conócela!, Instituto Nacional de las Mujeres, México 2007, s. 16–17, http://www.utim.edu.mx/madig/derechos/docs/ley_general_para_la_Igualdad.pdf.

Lee D.E., Lee E.J., *Human Rights and the Ethics of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Lee S., *Mexico and the United States*, Marshall Cavendish, New York 2003.

LeVine S., *Dolor y Alegría: Women and Social Change in Urban Mexico*, University of Wisconsin Press, Madison 1993.
Lewis O., *The Culture of Poverty*, „Society" 1998, January/February, vol. 35, Issue 2, s. 7–9.
Lopez-Morales S.L., *The Etiology of Depression Among Mexican American Girls: A Qualitative Analysis*, ProQuest, Ann Arbor 2008.
Lorey D.E., *The U.S.–Mexican Border in the Twentieth Century: A History of Economic and Social Transformation*, Rowman& Littlefield, 1999.
Lugo C., *Machismo y violencia,* „Nueva Sociedad" 1985, julio/agosto, no 78, http://www.nuso.org/upload/articulos/1288_1.
Macías A., *Contra Viento y Marea: El movimiento feminista en México hasta 1940*, CIESAS, México D.F. 2002.
McNamara J., *Roots of the Maquila Program*, 2004, s. 1–2, http://www.mcallenedc.org/resources/roots-of-maquila.pdf.
Meade A.W., *Origen de Mexicali*, Universidad Autónoma de Baja California, Mexicali 1971.
Medina Rosas A., *Campo Algodonero. Análisis y propuestas para el seguimiento de la sentencia de la Corte Interamericana de Derechos Humanos en contra del Estado Mexiano*, México D.F. 2010.
Mejía Prieto J., *El Reto*, Editorial Diana, México 1982.
Meyer M., *Mexico Judged by International Court for Impunity on Femicides in Ciudad Juarez*, WOLA, 23.04.2009,http://www.wola.org/news/mexico_judged_by_international_court_for_impunity_on_femicides_in_ciudad_juarez
Miller F., *Latin American Women and the Search for Social Justice*, University Press of New England, Hanover 1991.
Márquez Valdivia R., *Violencia intrafamiliar* [w:] P. Galeana (comp.), *Los derechos humanos de las mujeres en México*, Universidad Nacional Autónoma de México, México D.F. 2004, s. 297–305.
Niño Contreras L.M., Meza R.A.A., Pérez A.S., *Evolución del sector manufacturero bajacaliforniano durante la transición hacia la apertura económica (1975–1993): una perspectiva sistémica*, „Estudios Fronterizos. Nueva Época" 2003, Enero–Junio, vol. 4, no 7, Universidad Autónoma de Baja California, Mexicali 2003, s. 85–115.
Noriega M. de los Ángeles Sánchez, *Estado ideal neoliberal y gobierno en México* [w:] Gr. Arroyo Pichardo (comp.), *México en la dinámica mundial del siglo XXI*, Grupo Editorial Cenzontle, México D.F. 2010, s. 117–138.
Otero Cardenas V.M., *Las muertas de Juárez*, Universidad del Valle de Mexico, Mexico 2010.
Piñera Ramírez D., *Vision histórica de la Frontera Norte de México. Tomo VI : La Frontera en Nuestros Dias*, Universidad Autónoma de Baja California, Mexicali 1994.
Prados L., *México, ante su gran oportunidad*, „El País", 9.12.2012, http://economia.elpais.com/economia/2012/12/07/actualidad/1354912504_673434.html
Ramírez Solórzano M.A., *Hombres violentos: un estudio antropológico de la violencia masculina*, Plaza y Valdes, México D.F. 2002.
Riani L.N.R., *Coordenadas Mentales Negativas, Latitud México: Barreras para una Educación Basada en el Aprendizaje*, Plaza y Valdes, México D.F. 2004.
Rodriguez T., Montané D., Pulitzer L., *Las Hijas de Juarez. Un auténtico relato de asesinatos en serie al sur de la Frontera*, Simon and Schuster, New York 2007.
Rosenbaum A., OLeary D.K., *Marital Violence: Characteristics of Abusive Couple*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology" 1981, vol. 49, no 1, s. 63–71.
Ruíz V.L., Sánchez Korrol V., *Latinas in the United States: A Historical Encyclopedia*, Indiana University Press, Bloomington 2006.
Sequeira D., *The Machismo and Marianismo Tango*, Dorrance Publishing, Pittsburgh 2009.

Stevens E.P., *Marianismo: la otra cara del machismo en Latino-América* [w:] A. Pescatello (ed.), *Female and Male in Latin America. Essays*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1973.

Stuven A.M., *Mujer, familia y república* [w:] E. Ayala Mora (comp.), *Historia General de América Latina VII. Los proyectos nacionales latinoamericanos: sus instrumentos y articulación 1870–1930*, Ediciones UNESCO/Editorial Trotta, Paris 2008, s. 487–512.

Sullivan J.P., Logan S., *La Línea: Network, Gang, and Mercenary Army*, „The Counter Terrorist Magazine" 08.04.2011, s. 4, http://www.academia.edu/1123636/La_Linea_Network_gang_and_mercenary_army.

Sullivan J.P., Rosales C., *Ciudad Juárez and Mexico's „Narco-Culture" Threat,* „Mexican Information and Research Associates", 28.02.2011, http://mexidata.info/id2952.html.

Sánchez Mejorada C., *Las políticas públicas con perspectiva de género: ¿moda, asistencia social o política publica para lograr la equidad?* [w:] S. Bolos (comp.), *Mujeres y Espacio Público: Construcción y Ejercicio de la Ciudadanía*, Universidad Iberoamericana, México D.F. 2008, s. 215–245.

Tarrés M.L., *The Political Participation of Women in Contemporary Mexico, 1980–2000* [w:] L. Randall (ed.), *Changing Structure of Mexico: Political, Social, And Economic Prospects*, M.E. Sharpe, New York 2006, s. 406–423.

Torres J.B., *Masculinity and Gender Roles among Puerto Rican Men: Machismo on the U.S. Mainland*, „American Journal of Orthopsychiatry" 1998, vol. 68, Issue 1, s. 16–26.

Urquidi V.L., Méndez Villarreal S., *Importancia económica de la zona fronteriza del norte de México*, „Foro Internacional" 1975, Oct.–Dec., vol. 16, no 2 (62) El Colegio De México, México D.F., s. 149–174.

Vuola E., *La Morenita on Skis: Women's Popular Marian Piety and Feminist Research on Religion* [w:] M. McClintock Fulkerson, Sh. Briggs (eds.), *The Oxford Handbook of Feminist Theology*, Oxford University Press, New York 2011.

Wójtowicz M., *Wpływ światowego kryzysu gospodarczego na brazylijski i meksykański przemysł samochodowy* [w:] Z. Zioło, M. Borowiec (red.), *Wpływ kryzysu na zachowania przedsiębiorstw oraz przemiany struktur regionalnych*, Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG Nr 17, Komisja Geografii Przemysłu PTG i Instytut Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Warszawa–Kraków 2011, s. 129–143.

Netografia

http://www3.inegi.org.mx – strona *Instituto Nacional de Estadística y Geografía (INEG), Juárez, Chihuahua.*

http://www.diputados.gob.mx – strona z przemówieniami prezydentów Meksyku.

http://eur-lex.europa.eu – strona Komisji ds. Praw Kobiet i Równouprawnienia.